

144; Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Medhalû'l-fikhiyyû'l-âm*, Beyrut 1387/1968, II, 945-1089; Ali Ahmed en-Nedvî, *el-Kavâ'idü'l-fikhiyye*, Dimaşk 1406/1986; a.mlf., *el-Kavâ'id ve'd-davâbi'tü'l-müstahlaşa mine't-Tahrîr*, Kahire 1411/1991, s. 121, 479-498, 515-524; Mustafa Baktır, *İslam Hukukunda Zaruret Hali*, Ankara, ts., s. 147-152; a.mlf., *İslam Hukukunda Külli Kaideler*, Erzurum 1988; Ahmed ez-Zerkâ, *Şerhu'l-kavâ'idü'l-fikhiyye*, Beyrut 1409/1989; Ahmet Yaman, "Fıkıh Kaideleri ya da İslam Hukukunun Genel İlkeleri" (Ahmet Ziya Efendi, *İslâm Hukukunun Genel İlkeleri: Kavaid-i Külliye Şerhi* içinde, haz. Ali Osman Koçkuzu), İstanbul 1996, s. 9-40; Sâlih b. Gânim es-Sedlân, *el-Kavâ'idü'l-fikhiyyetü'l-kubrâ*, Riyad 1417; M. Siddîki b. Ahmed el-Borno, *Mevsû'atü'l-kavâ'idü'l-fikhiyye*, Riyad 1418/1997, I, 19-119; Yâ'kûb b. Abdülvehhâb el-Bâhasîn, *el-Kavâ'idü'l-fikhiyye*, Riyad 1418/1998; Mustafa Reşit Belgesay, "Mecellenin Külli Kaideleri ve Yeni Hukuk", *İİ Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XII/2-3, İstanbul 1946, s. 561-608.

MUSTAFA BAKTIR

KÂİF

(bk. KIYÂFE).

KÂİM-BİEMRİLLÂH

(القائم بأمر الله)

Ebû Ca'fer el-Kâim-Biemrillâh
Abdullah b. Ahmed el-Kâdir-Billâh
el-Abbâsî
(ö. 467/1075)

Abbâsî halifesi
(1031-1075).

18 Zilkade 391'de (9 Ekim 1001) doğdu. Babası Halife Kâdir-Billâh, annesi Ermeni veya Rum asıllı Bedrû'd-dûcâ (Katrû'n-nedâ) adlı câriyedir. Kâim-Biemrillâh lakabıyla veliaht ilân edilip adına hutbe okundu ve babasının ölümü üzerine hilâfet makamına geçti (13 Zilhicce 422 / 1 Aralık 1031). Onun halifelik dönemi Selçuklu-Abbâsî, Büveyhî-Abbâsî ve Selçuklu-Büveyhî münasebetleri açısından önemlidir.

Kâim-Biemrillâh halife olduğunda Bağdat, Irak Büveyhî Hükümdarı Emîrû'l-ümerâ Celâlüddeve'nin hâkimiyetindeydi. Ancak Büveyhîler'in Fars hükümdarı Ebû Kâlicâr'ın sürekli tehdidi altında bulunan Celâlüddeve Bağdat'ta güvenliği sağlayamıyordu. Celâlüddeve'nin, kendisine göndermesi gereken vergi veya cizyeye el koymasından ve yaptığı baskılardan rahatsız olan Kâim-Biemrillâh vergiler gönderilmediği takdirde camileri kapatırıp Bağdat'ı terkedeceğini söyledi

(434/1043). Ertesi yıl İfrîkiye'deki Zîrîler, Fâtımîler'e tâbi olmaktan vazgeçip Kâim-Biemrillâh'ı metbû tanıdılar ve onun adına hutbe okuttular. Halep'te de Abbâsîler adına hutbe okunmaya başlandı (435/1044). Muhyiddin İakabıyla Celâlüddeve'nin yerine geçen Ebû Kâlicâr döneminde Bağdat'ta kısmî bir otorite sağlanmakla birlikte onun ölümünden sonra Bağdat tekrar Sünnî-Şîî mücadelesine sahne oldu.

Tuğrul Bey 429'da (1038) Nişâbur'u fethedince Kâim-Biemrillâh ona elçi gönderip bölgede yağma ve tahribattan vazgeçilmesini istedi. Tuğrul Bey de halifeye Türkmenler'i yağmacılıktan vazgeçirmeye çalışacağını bildirdi. Dandanakan Savaşı'nın ardından halifeye elçi yollayıp saltanatının tasdik edilmesini isteyen Tuğrul Bey, Rey'e hâkim olduktan sonra (435/1043-44) fethettiği yerlerde Abbâsîler adına hutbe okuttu. Kâim-Biemrillâh, aynı yıl Kâdilkudât Mâverdi'yi Tuğrul Bey'e elçi gönderip halka âdil muamele etmesini istedi. Sultanın yanında bir yıl kalan Mâverdi dönüşünde Tuğrul Bey'in halifeye itaatkâr ve emirlerine hürmetkâr olduğunu bildirdi. Bu durum halifenin Tuğrul Bey'e olan güvenini arttırdı. Tuğrul Bey de Bağdat'ı elinde tutan Irak Büveyhî Hükümdarı Celâlüddeve'ye elçi yollayıp halifeye ve Bağdat halkına iyi davranmasını istedi. Kâim-Biemrillâh 436'da (1044-45) Tuğrul Bey'e bir elçi göndererek elde ettiği ülkelerle yetinmesini, geri kalan yerleri Arap emirlerine bırakmasını, kendisine mutlak şekilde tâbi olmasını, halka âdil davranmasını ve fethettiği topraklardan hilâfet makamına vergi ödemesini istedi. Tuğrul Bey elçiye bunlardan ancak bir bölümünün yerine getirilebileceğini bildirdi.

Celâlüddeve zamanında büyük şöhrete kavuşan Türk Emîri Arslan Besâsîrî, Fars Büveyhî Hükümdarı Ebû Kâlicâr'ın yerine geçen el-Melikû'r-Rahîm Hüsrev Fîrûz döneminde Bağdat askerî valiliğine tayin edilmiş ve güvenliğin sağlanmasında önemli rol oynamıştı. Arslan Besâsîrî'nin giderek artan nüfuzundan ve kendi adamlarını cezalandırmasından rahatsız olan Kâim-Biemrillâh (bir rivayete göre Vezir İbnü'l-Müslime) Tuğrul Bey'e haber gönderip kendisini Bağdat'a davet etti (444/1052). Tuğrul Bey 25 Ramazan 447'de (18 Aralık 1055) Bağdat'a girdi. Bu bağımsız bir Türk hükümdarının Bağdat'a ilk girişi idi. Bu sırada Tuğrul Bey'in askerleriyle Büveyhî askerleri arasında çıkan savaşta

birçok kişi hayatını kaybetti. Tuğrul Bey, olaylardan sorumlu tuttuğu Hüsrev Fîrûz ile ileri gelen kumandanlarını tutuklatarak Irak'ta bir asırdan beri süren Büveyhî hâkimiyetine son verdi (28 Ramazan 447 / 21 Aralık 1055). Halife, Hüsrev Fîrûz'un tutuklanmasından rahatsız olduysa da Tuğrul Bey hilâfet makamının tahsisatını artırıp ilişkileri düzeltti. Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hatun, Kâim-Biemrillâh ile evlendirilerek iki hânedan arasında akrabalık bağı kuruldu (448/1056).

Bağdat'ta on üç ay kalan Tuğrul Bey, Fâtımîler'in desteğini sağlayan Arslan Besâsîrî'yi ortadan kaldırmak üzere Kuzey Irak'a hareket etti. Mayıs 1057'de Musul'u ele geçirdi. Arslan Besâsîrî Rahbe'ye kaçtı. Tuğrul Bey'i Bağdat'ta muhteşem bir törenle karşılayan Halife Kâim-Biemrillâh İslâm'a yaptığı hizmetlerden dolayı ona teşekkür etti, başına çok kıymetli bir taç koydu, hil'atler, sancaklar verdi, altın kılıç kuşattı ve kendisini melikû'l-Meşrik ve'l-Mağrib ilân ederek "rûkneddin" ve "kasîmü emîri'l-mü'minîn" lakaplarını verdi (Zilkade 449 / Ocak 1058). Ertesi yıl Tuğrul Bey'in İbrâhim Yinal'ın isyanıyla uğraşmasını fırsat bilen Arslan Besâsîrî, Hille Mezvedî Emîri Dübeyse ve Ukaylî Emîri Kureyş'in de desteğiyle Bağdat'a girip Fâtımî Halifesi Müstansır-Billâh adına hutbe okuttu. Halife Kâim-Biemrillâh ile veziri Reîsürrüesâ İbnü'l-Müslime, Ukaylî Emîri Kureyş'in himayesine girdiler. Kureyş, halifeyi Fırat kıyısındaki Hadîsetü Âne Kalesi hâkimi olan yeğeni Muhâriş'in yanına gönderdi. Tuğrul Bey, İbrâhim Yinal'ın isyanını bastırdıktan sonra Irak'a geri dönünce Arslan Besâsîrî Bağdat'ı terk ederek Dübeyse'nin yanına sığındı. Tuğrul Bey, Kureyş'e haber gönderip halifenin makamına iade edilmesini istedi. Bunun üzerine serbest bırakılan Kâim-Biemrillâh Nehrevan'da Tuğrul Bey tarafından karşılandı (Zilhicce 451 / Ocak 1060). Tuğrul Bey daha sonra Arslan Besâsîrî'yi takip etmek için oradan ayrıldı. Arslan Besâsîrî'nin öldürülmesi üzerine tekrar Bağdat'a dönen Tuğrul Bey için halife bir meclis akdetti ve kendisine hil'at verdi (Safer 452 / Mart 1060). Tuğrul Bey, hanımının ölüm döşeğindeki vasiyetine uyarak halifenin kızıyla evlenmek istedi. Halife başlangıçta muvafakat ettiği halde daha sonra vazgeçince çeşitli yollarla rızâsını almayı başardı. Nikâh Tebriz yakınlarında kıyıldı (13 Şâban 454 / 22 Ağustos 1062), evlilik ertesi yıl gerçekleşti. Bu durum Bağdat'ta sevinçle karşılandı.

Tuğrul Bey'in ölümünden (455/1063) sonra Selçuklular'a tâbi mahallî emirlerin desteğini sağlayarak Irak'ta yeniden siyasî hâkimiyet tesis etmek isteyen Kâim - Biemrillâh Tuğrul Bey'in adını hutbelerden çıkardı. Selçuklular'ın Bağdat'ta görev yapan vergi memurlarına işten el çekti. Alparslan'ın 455'te (1063) aynı yıl tahta çıkması üzerine ertesi yıl Bağdat'ta onun adına hutbe okuttu ve saltanatını tasdik etti. Alparslan ile Kâim - Biemrillâh arasında bazı gerginlikler yaşandıysa da bu ihtilâflar daha sonra giderildi. Alparslan'ın Malazgirt zaferinin ardından Bağdat'a gönderdiği fetihnâme görkemli bir törende okundu ve zafer sevinçle kutlandı. Kâim - Biemrillâh, Melikşah'ın tahta geçmesi üzerine onun saltanatını da onaylayıp adına hutbe okuttu. 467 Saferinde (Ekim 1074) hastalanan Kâim - Biemrillâh 12 Şâban 467'de (2 Nisan 1075) vefat etti. Yerine Muktedî - Biemrillâh lakabıyla torunu Ebû'l-Kâsım Abdullah geçti.

Kâim - Biemrillâh âdil, sabırlı ve müsamahakâr bir insandı. Edebiyata, kitâbet ve inşâ sanatına vâkıftı. Onun döneminde Bağdat, çeşitli huzursuzluk ve karışıklıklara rağmen bir ilim ve kültür merkezi olmuş, Nizâmiye Medresesi öğretime açılmıştır (459/1067). Mâverîdî ve Ebû Ya'îlâ el-Ferrâ gibi fakihler eserlerinde hilâfet kavramını savunmuşlardır. Babası Kâdir - Billâh'ın itikadî düşüncelerini içeren ve "er-Risâletü'l-Kâdiriyye (el-İ'tikâdü'l-Kâdiri)" adıyla anılan metin 433'te (1041-42) birçok âlim ve şeyhin huzurunda divanda okunmuş, Kâim - Biemrillâh babasının fikirlerine sahip çıkarak onları devam ettirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hilâl b. Muhassin es-Sâbi, *Rûsûmü dâri'l-hilâfe* (nşr. Mîhâilî Avvâd), Beyrut 1406/1986, bk. İndeks; Hatîb, *Târihu Bağdâd*, IX, 399-404; İbnü'l-Kalânîsi, *Târihu Dimâşk* (Amedroz), bk. İndeks; İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Târihu Meyyâfârikin ve Âmid* (nşr. Bedevî Abdüllatîf Avad), Beyrut 1974, bk. İndeks; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 56-61, 108, 289-291; Râvendî, *Râhatü's-sudûr* (Ateş), I, 101-103, 106-107; *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye* (Lugal), s. 12-15, 33, 37, 42; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; Bûndârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), bk. İndeks; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân* (nşr. Ali Sevim), Ankara 1968, bk. İndeks; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, s. 1-15; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 192-193; İbnü't-Tiktakâ, *el-Fahrî*, s. 292-293; Zehebî, *A'lâmü'n-nûbelâ*, XXV, 138-140; Süyûtî, *Târihu'l-hulefâ* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1371/1952, s. 417-423; Mafizullah Kabir, *The Buwayhid Dynasty of Baghdad*, Calcutta 1964, s. 112-115, 142, 184, 189, 192, 194, 197-199, 207; Hüseyin Emin, *Târihu'l-İrâk fi'l-*

asri's-Selcûki, Bağdad 1385/1965, s. 56, 59, 60, 69-70, 72; G. Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge 1966, s. 106; Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul 1976, s. 24-54; a.mlf., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1992, III, 7, 54, 79, 139, 150; a.mlf., "Tuğrul Bey", *İA*, XII/2, s. 30-35; E. Glassen, *Der Mittlere Weg Studien zur Religionspolitik und Religiosität der Späteren Abbâsiden Zeit*, Wiesbaden 1981, s. 21-61; Mahmûd Arafê Mahmûd, *el-Ahvâlü's-siyâsiyye ve'd-diniyye fi bilâdi'l-İrâk ve'l-meşriki'l-İslâmî: 422-467/1031-1075*, Küveyt 1409-10/1988-89; Hüseyin Adaloğlu, *Büyük Selçuklu Devleti ile Abbâsî Halifeliği Münasebetleri* (doktora tezi, 1996), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; D. Sourdel, "al-Kâ'im Bi-Amr Allâh", *IEP* (İng.), IV, 457-458.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

KÂİM-BİEMRİLLÂH el-FÂTİMÎ

(القائم بأمرائه الفاطمي)

Ebû'l-Kâsım el-Kâim - Biemrillâh
Muhammed (Abdurrahman)
b. Ubeydillâh el-Mehdî el-Fâtîmî
(ö. 334/946)

Fâtîmî halifesi
(934-946).

280 (893) veya 277'de (890) Selemiye'de doğdu. İsmâîlîler'in imamı olan babası Ubeydullah el-Mehdî ile birlikte küçük yaşta, Selemiye'den Berberî - Midrârî Emirliği'nin merkezi Sicilmâse'ye varan uzun ve tehlikeli bir yolculuk yapmak zorunda kaldı. 299 (911-12) yılında babası tarafından veliaht tayin edildi. Aynı yıl Kûtâmeliler'in topraklarına girdi; Kostantîne şehrini zaptetti. Mehdiğini ilân eden Mâvedentî'nin başlattığı isyanı bastırdı. 300'de (912-13) Fâtîmî yönetiminden çıkan Trablus'u hâkimiyet altına almakla görevlendirildi. Şehri altı ay müddetle kuşattıktan sonra teslim aldı. Bu olayın ardından Mısır'ı zaptetmek üzere yola çıkan ordunun başkumandanlığına getirildi. Rakkâde'den 15 Zilhicce 301'de (12 Temmuz 914) yola çıkarak Ebû'l-Kâsım, İskenderiye'ye girerek şehri daha önce ele geçirmiş olan Berka Fâtîmî kuvvetleri kumandanı Yûsuf b. Hubâse ile buluştu. Bir ay sonra buradan ayrılarak Mısır'ın merkezi Fustat'a doğru saldırıya geçti. Abbâsî ordularıyla giriştiği savaşırdan sonra ordusunu dinlendirmek için İskenderiye'ye çekildi. Mûnis el-Muzaffer kumandasında büyük Abbâsî ordusunun Ramazan 302'de (Nisan 915) Mısır'ın imdadına koşması üzerine savaşı göze alamayıp İfrîkiye'ye döndü.

Ebû'l-Kâsım Muhammed, Zilkade 306'da (Nisan 919) Rakkâde'den büyük bir or-

duyla İskenderiye'ye doğru yola çıktı. Öncü birlikleri Safer 307'de (Temmuz 919) şehri ele geçirdi. Fâtîmî donanması Abbâsî donanması karşısında 18 Şevval 307'de (12 Mart 920) yenilgiye uğrayınca İskenderiye'de beklemek zorunda kaldı. 3 Muharrem 308'de (25 Mayıs 920) Fustat'a yardıma gelen Mûnis'in kuvvetleriyle Ebû'l-Kâsım'ın kuvvetleri arasında cereyan eden savaşlarda Abbâsiler galip geldiler. Ebû'l-Kâsım ikinci defa İskenderiye'den ayrılmaya karar verdi. Ebû'l-Kâsım Muhammed'in Orta Mağrib'de 315-316 (927-928) yıllarında gerçekleştirdiği seferler sonunda Fâtîmîler'in nüfuzu Tâhert bölgesine ulaştı ve bazı Zenâteliler'le onların müttefiki olan kabileler Fâtîmîler'e itaat arzetttiler.

Babası Ubeydullah el-Mehdî'nin ölümü üzerine Ebû'l-Kâsım Muhammed 322'de (934) "el-Kâim - Biemrillâh" unvanıyla Fâtîmî halifesi ilân edildi. Halifeliği sırasında askerî gücünü arttırmaya, özellikle İfrîkiye'deki hâkimiyetini güçlendirmeye büyük önem verdi. Kureys'e nisbet edilen İbn Tâlût diye bir kişi, Abbâsî Halifesi Mehdi - Billâh'ın oğlu ve meşrû vârisi olduğu iddiasıyla isyan edip Berberîler'in desteğiyle Trablus'u ele geçirmeye muvaffak olunca Kâim - Biemrillâh isyanı kısa sürede bastırdı. Onun sert siyaseti Sicilya'da da aynı şekilde uygulandı.

Ya'kûb b. İshak et-Temîmî, Kâim - Biemrillâh'ın emriyle 7 Receb 322'de (23 Haziran 934) başşehir Mehdiye'den ayrılarak Cenova'yı kuşattı. Şiddetli bir savaştan sonra şehri zaptetti (323/935). Kâim - Biemrillâh, Mağrib-i Aksâ'da Fâtîmî hâkimiyetini yeniden tesis etmek ve Endülüs Emevî Halifesi III. Abdurrahman'ın artan gücüne bir sınır koymak için Şevval 323'te (Eylül 935) Meysûr el-Hâdim kumandasında Mağrib-i Aksâ'ya bir ordu gönderdi. Meysûr, Mağrib'i geçip Fas şehrine ulaşırken diğer bir Fâtîmî kumandanı Sandal el-Hâdim Nakûr'a saldırıya geçerek Emîr İsmâil b. Abdülmelik es-Sâlihî'yi katledip bölgeyi Fâtîmî hâkimiyetine aldı (Şevval 324 / Eylül 936); daha sonra Fas'ı kuşatan Meysûr'a katıldı. Şehir bir süre direndikten sonra düştü. Meysûr, Mağrib'i, bölgenin ele geçirilmesinde yardımları bulunan ve Fâtîmîler'e bağlılık arzeden İdrîsîler'in yönetimine bırakarak İfrîkiye'ye döndü.

Fâtîmîler'in Mısır'ı almak için giriştikleri üçüncü başarısız hareket Kâim - Biemrillâh zamanında gerçekleşti. Mısır'daki karışıklıkları dikkate alan Kâim Mısır'a yü-